

ШЫН

№ 133
(17777)

2009 чылдың
ноябрь 17,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Президент Дмитрий Медведевтиң Айыткалын
чугаалажып тур бис

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ХӨГЖҮҮР

Чурттуң Президентизи Дмитрий Медведев Айыткалынга көдээ ажил-агыйны хөгжүдеринин күрүне программасы чедишкенин боттанып турарын демдеглээш, ооң көргүзүлгери кризистин бо берге үелеринде безин бүгү ажил-агый адырларын эки болганын айтыканы өөрүнчү болганын чугаалаар бодадым, ооң-биле көдээ ажил-агый шугумунда ажилдап турар эш-өөрүм чөпшээрээр дээрзинге идегедим.

Ховуларның болгаш фермаларның ажил-ишчилеринге Дмитрий Медведевтиң берген бедик үнелели Тываның малчынарның болгаш чер ажилдыгларынга долзу-биле хамааржыр. Республиканың бүгү категорияның ажил-агыйларында көдээ ажил-агый продуктуларының ниити хемчээли 2009 чылдың 9 айларында 2,3 миллиард чылдык болган, эрткен чылдың 9 айларында деңнээрге, 100,4 хуу болуп турар. Республиканың малының бүгү хевирлеринин баш саны өскөн, эт, сүт, дүк, дагаа чуургазы бүдүрерин көвүдеткен.

Бо чылын республиканың хову ажилдакчылары 13,6 муң тонна тарааны ажаап алган, эрткен чылга деңнээрге, 10 хуу хөй болган. Кол тараалаң кожууннарга эрте хар

чаганындан ийи муң хире тонна тараа чидирлиг болган-даа болза, көргүзүп багай эвес болган.

«Көдээ ажил-агыйны экономиктиг өзүлдениң чылдарында эң не сайзыраңгай адыр кылдыр хөгжүдеринин бүгү аргалары бисте бар» — деп, Президентинин бадыткааны-биле чөпшээрээр апаар. Ону көдээниң эң эки ажилдакчыларының арга-дуржулгазы бадыткап турар. Ооң чижээнге тараа ажаап өстүреринге чаяаттыг Виктор Зотович Пироговту кирип болур.

Бо сорулгаларны шийтпирлээр-де моон соңгаар чаартылгаларны чорудуп, инновацияны непередип, энергия технологиязын ажыктыг ажыглап тургаш, чедип алыр.

Тыва Республиканың Чазаа бодунун ажил-чорудулгазының бир кол угланышкыны көдээ ажил-агыйны хөгжүдери деп чарлаан, ынчангаш Чазак аңаа доктаамал деткимчени көргүзүп турар. Федералдыг төп бо угланышкын-биле элээн хөй ажилдарны кылган. Амгы үеде Каа-Хемниң Ильинка суурда амгы үениң болбаазыраңгай техниказы-биле дериттиңген сүт-бараан фермазының тудуг-монтаж ажилдары чоруп турар. Республика алды ындыг ферманы тудар. «2008-2012 чылдарда Тыва Рес-

публиканың көдээ ажил-агыйын хөгжүдөр» республиканың тускай сорулгалыг программасының хөрөңгизинин күсели-биле үш бичии цехти тударының дериг-херекселдерин алган бис, ам-даа ийи цехтин дерилгелерин алыр. Бо төлөвилелдерни амыдыралга боттандырган түнелинде 30 киж ажилдаар олутту алыр, 250 тонна кидисти, 70 муң кезек алгы кылыгларны, 100 тонна этти болгаш өске-даа продукцияларны бүдүрер, азы чылда 60 миллион хире рубльтин продукциязын бээр.

Агроулетпур комплекзинин техниказын болгаш технологиязын чаартырынга республика бюджетинден 10,6 миллион рубльди берген. «Чылыдылга комбинаты» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезин эде кылырынга, «Чагытай» ККБ-ге кат-чимис болбаазырадыр дериг-херекселдер садып алырынга акшаны чарыгдан. Уксаажыдылганы экижидери-биле Красноярск крайдан Соңгу чүктүн 100 ивизин эккелген. Сүткүр малды хөгжүдеринин тускай сорулгалыг республика программасының хөрөңгизи-биле уксаалыг 200 кыс молдурганы садып алган, оларны «Туран» кызыгаарлаттыг харыысалгалыг ниитилелче, «Каа-

Хем» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгеге чоруткан. Моолдан ийи муң шээр малды алган. Уксаажыдылга төвүн тургузары-биле Брянск областан сес уксаалыг бе-ни садып алган. Чер ажылының ажыктыын бедидери-биле ажил-агыйларның техниктиг эде деришкенин эгелээн бис. Суггарылга системаларын чаартыры болгаш эде кылыры чаагай дүжүттү алырынга салдарны чедирер. Бо чылын Шуй, Хемчик суггарылга системаларының капитал септелгелерин чоруткаш, ажылгалда кириген. Мерген суггарылга системазында ажилдар дооступ турар. 2010 чылда республикага дөрт суггарылга системазы суун бере бээр.

Бо бүгү дээрге ажил-херектин чүгле эгези-дир. Президентинин Айыткалында көдээ ажил-агыйны хөгжүдөрде чүнү кылырын тодаргай айтыккан, оларны күүседиринин бүгү аргалары болгаш курлавырлары Тывада бар, ынчангаш республиканың көдээниң чаартылгалар, өскерилгелер болур.

Сергей ОНДАР,
Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының бирги оралакчызы.

ХУРАЛГА ЧУГААЛАШКАН

Тывага массалыг хемчеглер эрттирерин бо чоокку үеде кызыгаарлаар апарган. Ол дугайында шийтпирни ТР-ниң Чазааның чөвүлел хуралына хүлээп алган.

Чөвүлел хуралды ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол Москваже сургакчылаашкындан эеп келген дораан эрттирген. Школаларда болгаш өөредилге черлеринде карантинни узадыры көрдүнгөн. Республиканың стационар эмнелгелери база карантин режиминче шилчээн.

Ш.В.Кара-оол Москваже Социал кадык камгалал яамызының баштыны Татьяна Голиковаже телеграмманы чоруткан. Ында ол А-Н1N1-09 гриппке удур вакциналарны Тываже дарый чорударынга деткимче көргүзерин дилээн. Ол вакциналарны Тываже чедиреринин хуусаазын Москва ооң мур-нунда ноябрь-декабрь айларның эгези кылдыр тодараткан турган.

Ноябрь 12, 13 хүннеринде ийи киж амы-тынындан чарылганы-биле шынчыг хемчеглерни ап эгелээнинин ужурунда. 25 болгаш 34 харлыг ийи херээжен киж ийи таланың вирустуг дегдиришкенинден өлген деп турар. Новосибирскиниң референс-төвүнче тодаргай лабораторлуг шинчилелдер чорудары-биле биологтук материалдарны чоруткан.

ШУУЛГАН ТЫВАГА ЭРТЕР

Декабрь 10-да, Россияның Конституция хүнүнүн бүдүү-зүнде Тывага республиканың хөй-ниити каттыжышкынының бир дугаар шуулганын эрттирер шийтпир хүлээп алдыганы.

Ооң эгелекчизи Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол бодунун канцеляриязынга аңаа хамаарышкан хемчеглерни организаастаарын дааскан.

Бир дугаар хамааты шуулганың ажылы ук төлөвилелди ажилдап кылган кижилеринин бодап турары-биле, Тывада хамааты ниитилелиниң байдалын, ооң шийтпирлеттинмейн турар айтырыгларын болгаш хөгжүүрүнүн кол угланышкынын ажилдап кылыр. Хамааты институттарын тургузарынга болгаш хөгжүдеринге ниитилелдин болгаш эрге-чагырганың кады ажилдажылгазының дээштиг аргаларын ол ажилдап кылыр деп санап турар.

Амгы үеде республикада 121 хөй-ниити болгаш 38 шажын организациялары бүрүткеттинген, оларны форумнун ажылында хаара тударын планнап турар.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

НОВАБРЬ 17 – Делегейниң студентилер хүнү

ЧАЛЫЫ назынның байырлалы

Делегейниң студентилер хүнүнүн байырлалын ноябрь 15-те демдеглеп эрттирген. Тыва Республиканың найысылалы Кызылга Студентилер хүнү С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга төвүнге болуп эрткен.

«Виват, студент!» деп байырлал концерти-биле байырлал ажиттыганы. Ол дыштанылга кезээнин Россияның аныяктар эвилели, Кызыл хоорайның студентилеринин дүүштүрүлгө чөвүлели болгаш РФ-тин наркоконтроль эргелелиниң Тыва Республика талазы-биле салбыры организаастап эрттирген.

Байырлыг кезээге Аныяктар эвилелиниң Тывада салбырының даргазы Доржу Шуглур кижигүнне кирген үш аныяктарга кижигүн билеттерин болгаш хөрек демдектерин, он эң идепкейжи аныяктарга Аныяктар эвилелиниң хүндүлүг бижиктерин тывыскаан.

Аныяктар эвилели 2008 чылдың февраль айда тургустунган-даа болза, албан езугаар Россияның Аныяктар эвилелиниң регионалдыг салбыры эрге-байдалды ноябрь айда алган. Амгы үеде ооң хүрээ-леңинде 400 ажыг кижигүн бактаап турар. Студентилерден аңгыда Аныяктар эвилелинде 30 хар чедир ажилчын аныяктар база кирип турар.

Шаңнал алган аныяктар.

Аныяктар чылынга тураскааткан кино-чурукту байырлал кезээ-зинде көргүскөн. Киж, ооң ажил-херектери, ол бүгүнүн ада-чуртка уjur-дузазы тема ында тодаргай илереттинген. Амгы шагның аныяктары амыдыралдың кадык-чаагай овор-хевирин суртаалдап, боттары эки үлегерин көргүзөр уjurлуг дээрзин ында угаадып турар. Амыдыралдың кадык-чаагай овор-

хевири – амгы үениң модазы. Аныяктарның амыдыралына арага, таакпынын, наркотиктерниң сыңар чери чок болур уjurлуг. Аныяк кижинин амыдыралы ооң бодунун холунда. Ынчангаш чогаадыкчы, эгелекчи, идепкейжи болуру – аныяктарның амыдыралының кол уjur-утказы.

Студентилер хүнүнде тыва эстраданың ыраажылары солун

концертти бараалгаткан. Тываның күрүне университетинин, автоорук техникумунун, медицина колледжинин, көдээ ажил-агый техникумунун, уран чүүл училищезинин, 10,11 дугаар профтехучилищелеринин студентилер коллективтери база идепкейлиг киришкен.

Бистиң корр.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Тус чер бот-башкарылга органнарында

Көдээ ажил-агый

КЫЗЫМАК КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЭЛДЕРИ

Тыва Республиканың Чазаа республиканың көдээ ажил-агый-ын хөгжүдеринче сөөлгү чылдарда улуг кичээнге салып, аңаа чарыгдар акша-көпөөктүн түнүн каш катап улгаттырган. Тываның көдээ ажил-агый органнары, кожууннар, хоорайлар, сумулар чагыргалары салдырган сорулгаларны амыдыралга боттандыра дээш чогуур хемчеглерни ап турар.

Оң чижээге Чөөн-Хемчик кожуунун Шами сумузу кирип болур. Сумунун удуртгалыг чурттакчы чонун амыдыралының үндэини болур мал болгаш чер ажилын хөгжүдөр тодаргай хемчеглерни ап турар. Бирги ээлчегде малдың баш санын өстүреринче, бүдүрүкчүлүк бедидеринче кичээнгеи угландырган түннелинде сумда мал ажилдыг араттарның саны көвүдээн, ынчангаш малдың баш саны чыл келген тудум-на өзүп турар. Муң ажыг баш малдыг малчыннар безин бар болу берген.

Ажил-ишчи аныяк малчын Владислав Монгуш коданында бир муң ажыг шээр малдыг. Малды оларладырының, чөмгөреринин, ажаап-тежээринин, эмнээринин чажыттарының улусчу аргаларын болгаш зооветеринарлыг хемчеглерни эки билири, малчынның бодунуң шилип алган мергежилинге бердигени, могаг-шылаг чок күш-ажылы эки түннелдерни чедип алырынга дузалап келген. Эрткен чылын Өвүр кожуунга, бо чылын Сүт-Хөл кожуунга болган малчыннар наадымнарынга Владислав Байыр-оолович республиканың эң эки көргүзүлгелерни чедип алган көдээ ишчилеринин санынга киргеш, тускай шаңналдарны алган, Тывада тергин малчыннарның бирээзи болуп турар. «Кандыг-даа ажил-иштиң адырынга, ылаңгыя мал ажилынга эки көргүзүлгелерни чедип алыры дээрге, чүгле кижиниң бодунуң тура-соруундан, сагыш-сеткилден, кызымак күш-ажылында хамааржыр, ону өске

кым-даа кылып бербес» — деп, малчын чугаалап орат.

Сумуда беш чүстен хөй баш малдыг малчыннарның саны чыл келген тудум-на өзүп орат. Оларга мал ажилының херээнге бердиген Эштеш-оол Ховалыгы, Сергей Монгушту, Мерген Монгушту болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Каш чыл мурнунда Дадар Ховалыг Алтайдан уксаалыг кара өшкүлери садып алгаш, Шемиге эккелген. Оларны Айлаң-маа Куулар эки ажаап-тежээп, кадарып турарындан баш саны беш чүс чед берген, маңаа бо уксаалыг өшкүлери өстүрүп болурун көргүскен.

Дээди эртемниг, арга-дуржулгалыг Солун-оол Ховалыг бо чылын Шемиге фермер арат ажил-агыйын организаастааш, сугаттыг шөлдерге 6 га кызыл-тасты, 6 га суланы тарааш, 1,5 га картофельди олурткаш, чайгы ажаалдазын, сугарылгазын эки чорутканындан үнүжү, дүжүдү чаагай болган. Алды тонна картошканы ажаап

алгаш, беш тонназын Чадаананың кожуун эмнелгезинге дужааган. Суланың, кызыл-тастың дүжүдү багай эвес болган. Фермер арат ажил-агыйының баштайгы чылының көргүзүү багай эвес болган, келир чылын моон-даа артык түннелдерни чедип алыр дээш белеткел ажилдарын чорудуп эгелей берген.

Шами сумузуң чурттакчы чону мал болгаш чер ажилының продуктулары-биле хандырынары өг-бүлө, кижилер бөрүзүнүн боттарында хамааржырын сөөлгү үеде ханызы-биле биле бергенден хуузуңду дузалал ажил-агыйын хөгжүдеринче кичээнгеи салып турар болу берген. Ынчангаш мал азыраар, тараа культуралары, ногаалар аймаа тарыыр, картофель олуртур өг-бүлелерниң саны көвүдээн. Амыдыралга ажыктыг бо ажил-херекти моон-даа сонгаар чедишкенин уламчылаар сорулганы шемижилер салган ажилдап турарлар.

Даржаа ООЛАК.

КААС-ЧАРАШ ДЕРЗИГ-АКСЫ

Эрткен неделяда бистиң корреспондентивис ажил-агый аайы-биле Каа-Хем кожуунун Дерзиг-Аксы суурга чедип, ында чурттап турар чоннуң ажил-ижин, амыдырал-чуртталгазын сонургап четкен. Ам силерниң кичээнгеиңерде **Дерзиг-Аксы суму чагыргазының даргазы Ш.В.ДОРЖУ-биле** бистиң корреспондентивистиң интервьюзу.

— Шолбан Викторович, суму чагыргазының даргазы албандуужаалда үр ажилдап тур силер бе?

— Чок, үр эвес, 2007 чылда сонгуттурган мен.

— Дооскан эртемиңер чүү ирги?

— Красноярскиниң педагогика институтунун күш-культура факультетин дооскан мен.

— С.Токаның «Араттың сөзүңде-ле» ат-сураа үнүп турар Дерзиг-Аксы чүс харлап каапкан улуг суур апарган-дыр. Орустыва чурттакчы чон холуй чурттап турар бо суур кайгамчык чараш бойдус чурумалдыг черде турар, найысылал Кызылдан-даа, кожуун төвү Сарыг-Септен-даа ырак эвесе, ынчангаш чурттакчы чоннуң саны аажок өскөн боор аа?

— Амгы үеде суур 1150 чурттакчылыг. 211 өреге бар. Хуу-биле алыр болза, чурттакчыларның 70 хуузу тывалар, 30 хуузу орус болгаш өске-даа националыг кижилери.

— Өглерге кирерге-ле ногаа аймаа, кат-мөөгү, балык-байлаң-биле хүндүлээр боор чорду. Ораныңар чүгле каас-чараш эвес, бай-байлак дээрзин бадыткап турары ол, аа?

— Тайга-таңдыыс, Каа-Хем-вистиң ачызында чон, шынап-ла, тодуг-догаа чурттаар аас-кежиктиг болуп турар. Бо чайын мөөгүнүн элбээ шуут кайгамчык болган. Хем унунда балыктаан улустун хөйүн эскерген-не боор силер. Ногаа, картофель өстүрбей турар өг-бүлө чок деп болур. Көдээ суурга чурттап турар улус черден халбактанмас болза, кайын боор.

— Мал-маган кайы хире өзүп турар ирги, Шолбан Викторович?

— Дерзиг-Аксынга шаанда үе эки турда-даа, колхоз-совхоз туруп көрбээн. Ногаан зона турган чер-дип ийин. Ынчангаш улус аңаа ала-чайгаар кээп, турумчуп чурттай берген. Шаандан тура чурттакчы чону аң-мең, балык-байлаң тудуп, мал малдап, тайга болгаш хемниң ачызында амыдыралын салбайн келген. Амгы үеде-даа ыңдыг. Чурттакчы чон колдунда мында инек, хаан өстүрүп турар. Олар дыка өзүчүл. Ынчалза-даа шээр малдың бажы база өзүп турар. Бода малдың саны 2008 чылда 266 турган болза, бо

чылдың тос айларының дургузунда 353 чедир өскөн (132 хуу). Шээр мал 2008 чылда 615 турган болза, 665 апарган (108 хуу). 45 иви мал турган болза, ам 128 чедир өскөн. Оларны Тожа кожуун-биле кызыгаар тайгада өстүрүп турар. Хаан 115-тен 210 кылдыр өскөн, а чылгы мал 23 турган болза, ам 34 четкен.

Хуу чоннуң мал-маганындан аңгыда күрүнө албан черлеринин коллективтери база дузалал ажил-агыйны тургузуп алган. Ногаа, картофель аймаан өстүрүп, мал-маганын тудуп турар. Чижээлээрге, школа коллективи бода малдыг. А ногаа, картофельдин дүжүдүн элбээ-биле ажаап ап, артыкшылдыын садып-сайгарып турар байлак дуржулгалыг огородчулары-выс бар. Ылаңгыя Виктория Соуевна Марачева ол талазы-биле макталдыг ажилдап турар. Ол дыка улуг теплицалыг. Картофельди 360 тоннаны ажаап ап турган болза, бо чылын 450 тонна чедир ажаап алган. Ногаа аймаан 33 тоннаны ап турган болза, бо чылын 55 тоннаны алгаш, өскелерге эки үлегер-чижек болуп турар. Часкы үеде өзүмнери-даа чонга садып турар, а күзүн дүжүдү-биле албан организацияларны хандырып турар.

— Суурда албан организацияларның ажилыңа үнелелден берип көрүңерем, Шолбан Викторович.

— Ортумак школаны чугааладым. Ында 28 башкы ажилдап, ажы-төлдери-выс өөредип-кижизидип турар. Оон аңгыда 40 олуттуг уруглар сады бар. Эмчи пунктузу ажилдап турар. Кожуунун хереглекчилер ниитилелиниң сады бар, а хууда сайгарлыкчыларның 3 магазини база чонну бараан аймаа-биле хандырып турар. Дерзиг-Аксының көдээ Культура бажыны тар, бичии-даа болза, чылыг, чырык. 2010 чылда 40 муң рубльдин аппаратураларын клувуус алыр болган. Яңзы-бүрү солун хемчеглерни аңаа эртрип келди-выс. Библиотекавыс школада. Чунар-бажыны келир чылын тудуп, ажылгалга кириерин планда кириген бис. Суурда ыяш белеткелиниң участогу ажилдап турары чурттакчы чонга дыка таарымчалыг. Удуртукчузу С.М. Бочкарев. Суурда пилорама ажилдап турар. Ыяш белеткээрден аң-

гыда, тудуг материалдары-биле чонну хандырып турар. Эскерген боор силер, чаа херим-кажааларны.

— Ол хамаанчок чаа бажыңнар тудуп турар кудумчуларны көрдүңүс ийин...

— Дерзиг-Аксының республиканың тос кожууннарындан улус-чон көжүп кээп турар. Ынчангаш чурттаар оран-сава тудуун шапкыңчытпас аргажок. Чоннуң чыыжыңга ийи чаа кудумчуну тударын хүлээндивис. Бо чылын дөрт бажыңны ажылгалга кириген. Ниитизи-биле 366 дербелчин метр.

— Шолбан Викторович, сууруңарда ажил чок кижилер хөй бе?

— Ажил чок кижилерниң даңзыында 19 кижилер бар. Оларны хөй-ниити ажилынче доктаамал хаара тудуп тур бис. Черле ынчаш оларның ажыктыы аажок-тур. А кожуунун ажил чоктар-биле ажилдаар төвүн дамчыштыр элээн каш кижилер боттарының ажил-херээн эгелээн. Хаан фермазы ажайдар сорулгалыг аныяктар бар. Ниитиниң чөмөнилге чери — кафе ажайдар деп турар аныяктар база бар. Оң мурнунда чыжыргана өстүрүп турган черге ногаа аймаа өстүрүп деп планнап турар. Чаа-ныр цех ажыдып алган улус бар. Пилорама ажилдап эгелээн болгаш чурттакчы чонга деткикчилеп, ачы-буянын чедирип эгелээни өөрүнчүг.

— Корум-чурум талазы-биле байдал кандыгыл?

— Тос кожууннардан улус-чон көжүп кээп турар болгаш, бот-боттарын билишпейн баар тава-рылгалар бо-ла туруп кээр турду. Ам ол чорук чавырылган. Оор-сук барыктыг. Чурттакчы чоннуң чыыжын кылып тургаш, Адалар чөвүлелин тургузуп, суурда хүндүткелдиг кижилерни оон кежигүнүндө кириген бис. Хоочуннар чөвүлели база тургустунган. Ында хөйгө хүндүткелдиг, амыдыралчы байлак арга-дуржулгалыг улуг назынныг хоочуннары-высты кириген бис. Оларның аразында эң хүндүткелдиг чаңгыс чер-чурттуглары-выс чогаалчы Болат Бүрүнаевич Маады болгаш 83 харлыг хоочун башкы Алдын-оол Сумбаевич Маады, база-ла хүндүлүг башкылар, Эрес-оол Дагаевич Кол, Михаил Сүүр-оолович Сырга олардан ажил-агыйгы, амыдыралчы арга-сүмени ап турар бис.

— Чурттакчы чон хостуг шагын канчаар эртрип турарыл?

— Бо чайын Сенгелден келген акы-дунма төрөл чонувустун тө-

лээлерин уткуп ап, оларның оюнун көрбүшаан, уран-шевер талантылыг угбайның мастер-класстарын сонургап, оон хөйну чонувус өөренип алды. Артистер — Станислав Ирил, Мерген Шойдан олар солун концерттиг кээп чордулар. Тываның Камбы-лама эргелелин лам-башкылары 2-3-даа удаа кээп, чонувустун сагыш-сеткилин, аржаан суглары-высты арыглап берди. Ринпоче башкы безин бистиңге ийи катап кээп чорду. Спортчу хемчеглерни чон сонургап, аңаа идекейлиг кирип турар. Совет Эвилелиниң Маадыры В.П. Брагинниң чырык адынга тураскааткан волейбол маргылдаазы Бүрөн-Бай-Хаак суурга болуп эртен. Аңаа Дерзиг-Аксының спортчулары чемпионнаан. Клубка Чаа чыл, Шагаа, Март 8-тиң байырларды солун эртрип турар.

Бергелер бар-даа болза, салган сорулгаларын чедип ап, чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидер дээш суму чагыргазы шимченгир ажилдап турарыңа бүзүрөвес аргажок. Бүгү-ле чүүл кижиниң сагыжы ышкаш амыр болбазы билдингир. Дерзиг-Аксында база амыдыралчы берге айтырылгар бар болбайн аан. Суурнуң чурттакчы чонунун саны оранчок өскөн, а чурттаар оран-сава тудар чер-девискээр чок. Бүрөн-Аксы биле Сарыг-Сеп аразында кызаа черде турар болгаш, шынап-ла, ам чаа бажыңнар тудар чер тывылбастаан. Мал-маганын олар-белчири чедишпестээн, а малчын араттарга чайлагалар чедишпестээн. Бо айтырыгы Тыва Республиканың Чазаа, Көдээ ажил-агый яамызының шиитпирлежир үези келген.

Суурда улуг корум-чурум үрээшкенири болбайн турар. Ынчалза-даа ында угаан-медерели четпес уругларның психоневрология бажың-интернады бар. Оон аарыг кижилери — бичии уруглар, аныяк кижилер суурнуң кудумчуларында хостуг халчып турар. Олар кандыг-бир херек үүлгөтсе канчаар? Ужур бола, оларны бир кижиле ыяап кадарып-карактап чоруур ужурлуг. Ол айтырыгы суму чагыргазы бажың-интернаттын удуртукчуларыңа чугаалап сагындырып-ла турар, а өскерилге-даа чок дээрзин суму чагыргазының даргазы хомудал-биле чугаалады. Ынчангаш ТР-ниң Кадик камгалал яамызы бо айтырыг талазы-биле бир хемчегни алыр боор дээрзинге дерзиг-аксыжылар идегеп турар.

Светлана БАЛЧЫР,

«Шынык» корр.

Кызыл — Дерзиг-Аксы —

Кызыл.

УКСААЛЫГ БОДА МАЛ — ТЫВАДА

Тывага сөөлгү 20 чыл дургузунда бода малдың уксаажы-дылгазы үзүктөлип калганының түннелинде, мыйыстыг бода малдың ээткир болгаш сүткүр шынары аажок кудулаан деп болур. Ынчангаш чоокта чаа республиканың Би-Хем болгаш Каа-Хем кожууннарында 200 баш симменталь уксаалыг казыраларны кожалары-выс Красноярск крайдан болгаш Хакасиядан кирип сөөртүп эккелген. Шак мындыг улуг ажил республиканың «Тыва Республикага 2009-2012 чылдарда сүт мал ажил-агыйының хөгжүлдөз болгаш сүт продукциязын бүдүрериниң хемчээлин улгаттырары» деп тускай сорулгалыг программаның ачызында ол амыдыралга боттанып эгелээни херечилеп турар.

Бо программаны Тываның Чазаа болгаш Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы ажилдап кылган болгаш Россияның Көдээ ажил-агый яамызынга ол чедишкенин камгалаптыган.

Моон мурнунда чылдарда совхозтарның өнчү-хөреңгизи оорлаттынып-үптөттинген азы материал-техниктиг баазазы кошкак яңзы-бүрү биче хемчээлдиг кооперативтер, арат-тараачын ажил-агыйларже дамчып, шилчээниден сүт-бараан бүдүрүлгези аргажок берге байдалда келген турган. Бода малдың баш саны 1990 чылдың көргүзүлгелеринге деңнээрге, малдың саны ийи катап, сүт бүдүрүлгези 25,7 муң тонна кызырылган, бир кижиге онааштыр хандырылга 260-дан 174 килограммга бадып келген.

Ук программаның негелдези-биле уксаалыг мыйыстыг бода малдың деңзизин 2,5 хуудан 5,2 хуу чедир улгаттырар, оларның чөмөниге кирип турар тараа культураларының баазазын быжыглаар база ол ышкаш тарылга-боо-задылганы непередир сорулганы республиканың көдээ ишчилери салган бооп турар.

Каа-Хем кожуунун «Каа-Хем» МКБ-де бар 700 баш бода малга чаа 100 казыраларны каткан болгаш олар ам дээрзинде Тываның агаар-бойдузунга чаңчыгып турар. Келир чылдың февраль айда олар бир дугаар салгалын берип эгелээр болгаш частан эгелеп инек бүрүзүңге тускай электроннуг чиптерни быжыглаар, оларның дузазы-биле малдың ниити байдалын, оон продуктулуун билип алыр арга тургустунар.

Ийи бүдүрүлгө эккелген уксаалыг мал чыл санында-ла республиканың ажил-агыйларынга 80 баш чаш малды өстүрүп белеткээр аргалыг болур.

Ниитизи-биле республиканың мал ажил-агыйында уксаажы-дылга ажилы эки деңгелде эгелээн деп болур. Сентябрь айда Красноярск крайның Эвенкиядан 100 ивильерни, октябрь айда Брянск облызындан 8 баш «челер» орус айттары эккелгенин сагындырып каалы.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

"ШЫННЫ" ПОЧТАЗЫНДАН

Эживистиң чырык адынга

ЧОРГААРАЛЫ БОЛУП ЧОРДУН

Тадар-оол Чаш-оолович Куулар чырык өртемчиден мөңгези-биле чарлып чоруткан. Ол назынының 68 харлыынче кирип, 70 арттың бединче харап бар чорааш, хенертен мөчээн.

Т.Ч. Кууларның күш-ажылчы допчу намдары солун болгаш өскелерге өөредиглиг, ылаңгыя аныяк-өскенге үлгер-чижек болуп артары чугаажок. Мергежилинге бердинген, хамаарышкан ажил-үүлезинге харысалгалыг. Ол колдуунда албан, организация, үлетпүр, бүдүрүлгө черлеринге бирги удуртукчу бооп ажилдап чорааш, бедик алдар-хүндүнү чон ортузунга, коллективинге кызымаккай чоруу-биле, ханы билин, бурунгаар көөр быжыг туружу-биле чедип ап шыдаан. Амыдырал шыдамыккай кижилерге ынак деп чүве ол-дур ийин.

Биче сеткилдиг, бөдүүн бүдүштүг, амыдыралчы туруштуг, эш-өөрзүрек, дузааргак, шыдыраачы эживиске дараазында одуругларны, ооң чырык адынга мөңгедидип тураскааттывыс.

Кадык-шыырак аныянда
Кадыг эрлер аразында

АЧАМНЫН ТЕВЕЗИ

Мен билип кээримде-ле, ачам тебе эдилеп чоруур кижиге. Ол тебе ооң бодунуң хууда өңүзү-даа эвес, совхоз тезеви-дир ийин.

Доржу Түлүш (Хола-Кеткен) «Найырал» совхозтун төвөлөрүн кадарып турда, аныяк аданны ачам оон алган хире кижиге. Бистин төвөвистиң азыг диштери аажок улуг чүве. Ачам ону улгаткыже буура чораан болгаш ыңдыг дээр кижиге чораан. Терге, шанак сөөртүп, чүк чүктөп турда, ачамның сарыг аданы-даа күштүг-ле тебе ол.

1964-1965 чылдарда ада-ием Улуг-Хемниң ол чарында Шанактыг-Арыг деп черге малын чайлаглады турган. Амгы үеде ол чер суг адаанда чыдар. Бүгү малдыг хем кежир катерге сөөртүр турганын көргөн мен. Тевени база паромнун кыдыына чыпшыр шаарааш, кежире бээр. Ол чарыкче кешкен соонда, бүдүн өгүнү барык шуптузун төвөгө чүдүрүптерге, ол алгырып-алгырып, туруп келгеш, кылаштап чоруй баар. Көөрге түрлүү-даа кончуг. Бир улуг сараат шимчеп чораан-даа ышкаш.

Тевеге тергеленир-даа, чүдүртүнер-даа, аът ышкаш, хомут, дуга, шылыя хергелес, чүгле чаңгыс хөндүргелиг боор чүве. Тебе хөндүргези дээрге, ол ооң башкы мөгенинче кедире каар, ишти талазын кидис-биле чымчактап каан, калбак хөм боор. Ол тевениң башкы мөгенинин мурнундан база соондан келгеш, колдуунуң дужунда быгыннарынга тутчу бээр. Тудушкартарның ажыргы талазындан айттаныр талазынче төш адаа-биле кежир тыртып экээр чолдак колун турар. Оглаңгайлар база дижилер багларын (илдиргелер) хөндүргөдө баглап каан боор. Аътты тергелээринге бодаарга, тевени тергелээри кончуг белен.

Боду ону эдилеп, ажылга-ла шыдаар болза, малчын кижиге тевениң ажыгы черле дыка улуг. Тергеленип алгаш, аал көжүрүп, суг дажып, арга-арыгыг черге ылаш чүдүрүп, хову черге болза, ону мунуп алгаш, хой кадарып-даа болур.

Каткы-хөглүг, шала турум, Каттырымзаан эживис сен. Телеэкрэн хааржаанга Некролог рекламага Ол-ла хевээр хүлүмзүрзэн Овур-дүрзүн көрүп артым. Шыдыраа сээң ынак оюнуң, Шынап аңаа хандыкшаан сен, Аът чылдыг кижиге болгаш, Аажок ону көжер чордун. Назы дөгзөн эштеринге Начальник бооп ажилдадың, Клуувус даргазынга Шупту сени соңгаан ийик бис. Сентябрьның чээрби бирде Сээң чүрзүн сокпайн барган, Өөнүң ишти, өргүн чонун Өскүсүрүп артып калган. Энерелдиг аал-чуртун Энзиргей кайын артар. Эжиң-өөрүн, ажи-төлүн Эки адың сактып артар. Амыдырал ховузуңга Азып-тенип мунчулбадың, Арыг шын дээш, чуртталга дээш, Арын-нүүрүн сүт дег арыг. Чоктанчыг бол, канчаар бис ам, Чолдуг үлүн утундурбас. Чоннун, чурттуң, өөрүннүн Чоргааралы болуп чордун.

Даңзы САЛЧАК,
Дардаш МОНГУШ, Сүрүн ИДАМ.

Күзел-чүткүл турда, оруктун ыраа-даа билдинмес. Октябрь айның төңчүзүндө Красноярск хоорай кайы сен дээш хаптывыс.

Ол дээрге Тиилелгениң 65 чыл оюнга тураскааткан «Тиилелгениң салюду» фестивалыга киржи бар чыдарывыс ол. Автобус хөлге-биле бүдүрүлгениң кол директору Людмила Максимовна Джевало хандырып, дыка улуг дузаны каткан. Төрзөн Тывавыстан айттаныр үнеривисте, агаар-бойдус безин бир янзы, ырак орук бар чыдарывысты билгензиг, ол хүн дыкала чылыг болган.

Ырлажып, кожамыктажып чорааш, Красноярск хоорайже кире халдып келдивис. Дескинди чыраан сайылгааннарны көөрге, дээрде чыраан сылдыстар-даа сагындырар. «Сибиряк» аалчылар бажынынга хонуп алгаш, эренинде «Дворец Труда и Согласия» деп кончуг чараш өргзөгө келдивис. Фестиваль эгелээр бетинде, оон удуртукчулары сөс алгаш, үе чеже-даа берге болза, ырак-узак дивейн чедип келген киржикчилерге өөрүп четтиргенин илередип, байырлагга эки киржирин күзеди. 7 региондан 130 кижиге боттарының уран талан-

Тес-Хем кожуунуң Самагалдай суурнуң тыва эртем доктору Александр Кунаа аттыг кудумчузунда чурттап турар мен.

Эртемденнин ыдыктыг ады башкыларга болгаш тыва дылга сүзүктүглерге чоргааралды шаңнап турар. Башкы хар чаапкан-даа болза, чер-девискээр талазы-биле арыг-силенип сагышка четпес.

Биезги үеде орус-тыва дылдыг, хой националдыг улустар ажилдап турган көдээ ажил-агый техниказының бүдүрүлгези бо шагда үптеттинген, тоймаглаттынган. Ол бүдүрүлгениң ажил кылыр МТМ-зи, 50 машина кирер чаа гаражы, миллион өртектиг артык кезектер склады бузук-чазык, өңгөк-оңгак сонгалар, хаалгалары чок турар.

Бичиңмаа Кончуковна Ондар бичиизинден тура, оожум-топтуг, чаңныг.

Ол күрүнениң башкы институтун дооскаш, Суг-Аксы ортумак школазынга орус дыл, чогаал башкызы болуп ажилдап эгелзэн. Оон ажилдаан чылдарында ада-иелерге, башкылар коллективинге эң-не хүндүткелдиг башкыларныкы бирзээ бооп, элзэн хөй хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан. Чогаал кичээлдеринге орус классиктиг чогаалдарже уругларның сонургалын хаара тутпушаан, тыва чогаалчыларның, ылаңгыя Александр Даржайның, Степан Сарыг-оолдун бол-

Бежен харлаан байырлалында, Белек сөңнеп мөгейбишаан, Людмила Самбу-Хөөге, Уран ырдан бараалгадыл

— деп, башкарыкчы Хураган-оол чарлаптарга, залга адыш часкаашкыннары динмирей-ле берген.

Бо дээрге башкылаа ажилынга барык-ла 30 чыл хире бараан бооп турар Кызылдың кадет школазының дыл, чогаал башкызы Людмила Анай-ооловна Самбу-Хөөнүн 50 харлаан магаданчыг байырлалының эгелзенинден алдынган уран-чечен одуруглар-дыр. Кызылдың башкы институтун доосканының соонда, Людмила Анай-ооловна бодунуң төрзөн чери Алдан-Маадыр, Суг-Аксы ортумак школаларына багай эвес шаңналмакталдыг ажилдап келген.

Амыдыралының аайы-биле Кызыл хоорайга көжүп келгештин, Кызылдың тускай школа-интернадынга башкылаашкының элзэн

«ТИИЛЕЛГЕНИНГ САЛЮДУ» ФЕСТИВАЛЬГА КИРИШТИВИС

тызын бараалгатканнар. Үе-шаг берге болгаш ыңдыг ийикпе, Якутиядан ийи, Бурятиядан чаңгыс кижиге келген болду. Тывадан чедик кижиге чордувус. Эргелелдин даргазы Аңгыр Байыр-оолович, Зоя Назытевна болгаш өске-даа даргаларның дузалаанының ачызында мында келгенивис ол-дур ийин. Оларга канчаар-даа аажок өөрүп четтиргенивисти илередир-дир бис.

Кажан «Тыва Республика» деп чарлаптарга, кижиниң чүрээ безин чым-сырт кынныр чораан. Тыва чоннун чоргааралы национал хепти кеткеш, тыва хөгжүм херекселдерин туткаш, сыгыт-хөөмей-биле оюн-тоглаавысты эгелептеривиске, залда олурганнар динмиттиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Чоргааранчыг-ла чорду. Эмма Куулар Роберт Рождественскийниң «Черный камень» деп шүлүүн тускай аялга хөөнү-биле дыка-ла чараш, тода чугаалады.

Чүгле бисте эвес, чер-черлерде ховар салым-чаянныглар хөй-ле-

дир. Маңаа бисти удуртуп, уйгу чыдын чок амыр-дыжын харамнан-майн ажилдап келген Тыва Республиканың болгаш Россияның культуразының алдарлыг ажилдакчызы Анатолий Мижит-Доржуевич Монгушту канчап демдеглес боор. Кандыг-даа чедишкун удуртукчу кижиден дыка хамааржыр.

Бирги чергениң дипломун «Балагуры» ансамбли, ийиги черни хылдыг хөгжүм «Тарлашкын» деп үшкүзүн Хакасияның «Вздохиновение» алды. Ол ышкаш шүлүктөр күөселдезинге бирги чергениң дипломун «Прозрение» деп шүлүк күөсеткен Иркутск чурттуг Александр Кузнецовка, Эмма Кууларга «Черный камень» деп шүлүктү эки күөсеткени дээш ийиги чергениң дипломун болгаш дөрт муң акша-биле шаңнады.

Хилис чорбаанывыска өөрүп, аңаа чалгынналып чорааш, чанып келдивис. Тывавыс канчаар үдзэнил, шак-ла ынчаар уткуп алды.

Ирина БЮРБЮ.

ОКТАТТЫНГАН ТУДУГ

Хайыраан бүдүрүлгени деп-даа хараадап чоруур-дур мен.

Чазый-чилби кижилер ону үрөп-тонап эгелеп турда, улуг дээр кожуун чергелиг даргага чаргы кылган мен. Ынчан ол менче көрүнмээн-даа кижиге. Чамдык цехтерни азы автогаражты камгалап алган турган болза, ажыктыг эки эт бир-ле сарыылдыг механизаторнун ажыглар ораны турар ийик. Амгы үеде төп Кунаа кудумчузунуң «бугун» арыдыптар кандыг-даа арга чок. Та чеже чылдар иштинде олар эңгегер-оңгагар турар ыйнаан, билдинмес херек-тир.

Мал-маганныг кижилерниң чайгы үеде изигден, ымыраа-сээктен

камгалал алыр ылаптыг чери апарган боор оң. База бир сезинчиг чүүл бар. Бедик бетон ханаларның быжыглап каан туружу буступ турар. Уруг-дарыгның аңаа чаштынчып ойнаарына ынаан көргөн мен. Хай — карыш дурту дижир. Тууйбу болгаш бетондан бүткен үрелип турар ханаларлыг тудугларны канчаар чайладырыл? Бир-ле арга-хорганы тыварын үе негеп келген. Ээн кагдыгдан тудугнуң кижиге-даа, мал-маганның амы-тынынга-даа хора чедирери мыяда. Самагалдай суурнун база кожуун чагыргазы бо айыылды чайладыр үези келген боор.

Моторк ТИРЧИН.

Самагалдай суур.

ТӨЛЕПТИГ БАШКЫ ӨГ-БҮЛЕ

гаш өске-даа чогаалчыларның чогаалдары-биле холбап, чогаал бүрүзүнүң кижизидилгелиг ужурутказынга доктаап, аяныг номчулгаларже кол кичээнгейни салып келген.

Башкының аныяндан эдеришкен эжи, уругларының ынак адазы, Суг-Аксы школазынга хөй чылдарда физика, математика башкылап келген Бавуужап Чадамбаевич.

Бавуужап Чадамбаевич биле Бичиңмаа Кончуковна Суг-Аксы ортумак школазынга 40 ажыг чыл иштинде ажилдаан, арга-дур-

жулгалыг башкылар. Кайызының-даа доостурган хөй өөреникчилери республиканың кайы-даа булуң-нарында, ажил-агыйның янзы-бүрү адырларында ажилдап-чурттап чоруурлар. Бавуужап Чадамбаевич биле Бичиңмаа Кончуковна хүндүлүг аттарның болгаш хөй шаңналмакталдарның эдилекчилери. Амгы үеде Бичиңмаа Кончуковна — саарлыкчы, а Бавуужап Чадамбаевич чогаал бижип турар.

Анатмаа МОНГУШ,
хоочун башкы.

МАГАДАНЧЫГ БАЙЫРЛАЛ

каш чыл уламчылаан. Башкылап келген чылдарында улус-чоннун хөй ажы-төлүн эртем-билигге, культурулуг, төлептиг аажы-чаңнарга өөредип кижизиткен. Оон өөреникчилеринде кандыг-даа мергежилдин кижилери бар. Оларны салаа базып санаары болдунмас. Оларның чамдыктары авазы дег ынак башкызының чартык чүс чыл чурттап келген байырлалынга база киришкенер.

Алдан-Маадыр сумузунуң төлептиг кижилери чораан Шамчыкай Арын-ооловна, Анай-оол Дыдышпаевич Ооржактарның улуг уруу Людмила Самбу-Хөө ийи кысты төлептиг кижилер кылдыр өөредип кижизидип чоруур. Улуг уруу Роля Кыдат Республикада даштыкы чурттар-биле харылзаа тудар университеттин 4-кү курунда төлептиг өөренип турар. Ол

келир үениң дипломантызы болур дээрзинге кандыг-даа дадагалзал чок. Бичи уруу Сайлаана турк лицейин 9-ку клазында.

Кайы-даа школаларга ажилдап чорааштың, бодунуң төлептиг, кижизиг мөзү-шынары, аажы-чаңы-биле башкылар коллективинин-даа, ада-иелеринин-даа, өөреникчилеринин-даа хүндүткелин чаалап алган, Людмила Анай-ооловнаның өөнүн ээзи Михаил Сандыйович Самбу-Хөө улуг албан-дужаалдарда ак сеткилдиг ажилдап чоруур. Олар — найыралдыг өг-бүле.

Хөй санныг дөргүл-төрелдери байыр чедирип белек-селектерин сөңнеп, Людмила Анай-ооловнага моон сонгаар-даа өөрүшкү-маңнайлыг, кежик-чолду алгап-йөрзгеннер.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

Дмитрий ДУРБУЙ.
Хову Аксы суур.

«д) административтиг чурум хажыдышкыннарының дугайында протоколдарны чагыргазында турар девискээрлерге болгаш акваторийлерге тургузар, административтиг чурум хажыдышкыннарының дугайында черектер талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар хемчеглерни чорудар, а ол ышкаш

административтиг чурум хажыдышкын-нарының дугайында херектер материалдарын көөрү-биле тускай төлээлеттирген органнарже чорудар;

б) «э» иштиги пунктуда «тудуп хоруг-даар» деп сөстөрни ап кааптар, «транспорт дериг-херекселдери» дээн сөстөрнү соонга

Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин болгаш ооң тургузуунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

2009 чылдың июнь 30 №323 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың декабрь 24-те №768 «Россия Федерациязының Хамааты камгалал херектеринин, онза байдалдар болгаш бойдус халааның түңнелдерин узуткаар талазы-биле яамызы биле Тыва Республиканың Чазааның аразында Чөпшээржилгени боттандыраар талазы-биле хемчеглерин дугайында», «Россия Федерациязының Хамааты камгалал херектеринин, онза байдалдар болгаш бойдус халааның түңнелдерин узуткаар талазы-биле яамызының Кол эргелелиниң биле Тыва Республиканың Чазааның аразында Чөпшээржилгениң төлөвилелиниң дугайында» 2009 чылдың апрель 1-де №128 доктаалдары езугаар Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин болгаш ооң тургузуунуң

«чогуур документилен» деп сөстөрни немээр;

в) «и» иштиги пунктуу ап кааптар; 2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

дугайында Дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмгө өскерилгелер кириеринин дугайында» 2008 чылдың июнь 11-де №365 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» 2007 чылдың сентябрь 12-де № 879 доктаалының 1 пунктузун күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де №323 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин болгаш ооң тургузуунуң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити дүрүмнөр

1. Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилел Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, өрт айыыл чок чоруун хандыраар, хамааты камгалал адырынга материал-техниктиг хандырылганы чорудар органы болур.

Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин кыскалады адаан ады – Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели.

2. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң хүн бүрүдө ажил-чорудулганың нити эргелелин болгаш дүүштүргезин Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш бойдус хай-халааның херектеринин талазы-биле яамызының Тыва Республикада Кол эргелели чорудар (моон ыңай – Россияның ОБЯ-ның ТР-де эргелели).

3. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң ажил-чорудулганын Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң директору, а директор чок турар таварылгада оралакчызы чорудар.

4. Россияның ОБЯ-ның ТР-де эргелели-биле дугурушкан Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң тургузуун оларның тургускан ажилдакчылар санының үстүкү хемчээлиниң кызыгаарынга болгаш күш-ажыл фондузунуң кызыгаарынга Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

5. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели бодунуң ажил-чорудулганынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, федералдыг хоойулар болгаш Россия Федерациязының өске-даа эрге-хоойлу норма-

тивтиг актыларын, Тыва Республиканың хоойулары болгаш эрге-хоойлу нормативтиг актыларын болгаш бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

II. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң бүрүн эргелери

6. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели бодунуң эргелеринин кызыгаарына:

6.1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазындан, күрүнениң статистика органындан, тус чер бот-башкарылганың органындан болгаш организацияларындан бодунуң хүлээлгезин күүседирде чугула медээлерни алыр эргелиг.

6.2. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелин тударынга көрдүнгөн Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландырылышкынны чарар болгаш алыр хүлээлгелерни;

хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраарының айтырылганың талазы-биле нормативтиг эрге-хоойлу актыларын болгаш өске-даа төлөвилелдерни белеткээр;

Россияның ОБЯ-ның ТР-де Кол эргелели-биле каттай тус чер бот-башкарылганың органының хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан, өрт айыыл чок чоруунуң бирги хемчеглери болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраарының хемчеглерин боттандыраар талазы-биле беленин хынаар;

хамааты камгалал болгаш эргелелиниң техниктиг системаларының болгаш чурттакчы чонну тайбың болгаш дайын үезинде айыыл дугайында медээлээр системаларының доктаамал белен турарын тудар талазы-биле хемчеглерни;

онза байдалдарның уржуктарын чайладырынга ажылгаар материалдыг болгаш саң-хөө курлавырларын тургузар, камгалаар, ажылгаар болгаш катап тургузар талазы-биле хемчеглерни;

суг объектилеринге дилеп-тивар болгаш камгалаар ажилдарны;

дезип-чаштынар черлер болгаш хамааты камгалалдың өске-даа объектилерин белен турар кылдыр тургузар болгаш тудар, чурттакчы чонну радиация, химиктиг, биологтуг болгаш эмчи камгалалын организациястар талазы-биле методиктиг удуртулганы;

тургускан чурум езугаар хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраарының айтырылганың талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органының болгаш тус чер бот-башкарылганың удуртукчу составын, албан-дужаалдыг кижилерни белеткелдин организациястар;

тургузуг кезектеринин ажил-чорудулганың удуртулганын боттандырып чорудар.

8. Хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраарының адырынга хемчеглерин күүселдезин Тыва Республиканың Чазааның болгаш Россияның ОБЯ-ның ТР-де Кол эргелелиниң аразында 2009 чылдың апрель 2-де №АП-С-04 Дугуржулганың шугуму-биле;

Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраарының айтырылганың талазы-биле Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларының болгаш федералдыг хоойуларын Тыва Республиканың девискээринге боттандыраарының талазы-биле хемчеглерин күүселдезин;

Тыва Республиканың хамааты камгалал начальнигинин эргелел пунктузунуң (Кызыл хоорай), Тыва Республиканың хамааты камгалал начальнигинин хоорай даштында курлавыр пунктузунуң, сугга камгалаар кезектеринин, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шимчеп чоруур эргелел пунктузунуң сорулгазы езугаар айтырылганы шийтирлээр талазы-биле болгаш хоойлужудулга удурланышкак эвес өске-даа хемчеглерни чорударынга белен турарын тудар талазы-биле хемчеглерин күүселдезин;

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар чоннуң тайбың болгаш дайын үезинде онза байдалдарның уржуктарын чайладыр болгаш оларны баш удур болдурбас талазы-биле хеделишкыннерге белен чоруун шынарлыг организациястар талазы-биле байдалдарны тургузарын;

Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраарының хемчеглерин күүседиринге материал-техниктиг болгаш өске-даа хандырылганын;

бойдус халавы болгаш техногенниг байдалдыг онза байдалдарның мониторингизин болгаш баш удур илередиринин ажилдарын; девискээрге болгаш муниципалдар аразында онза байдалдарның тыптып кээринин айылының дугайында чурттакчы чонну медээлээр болгаш дыңнадыр системаларның беленин хандыраар.

9. Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, чурттакчы чонну онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту адырынга нормативтиг эрге-хоойлу актыларының талазы-биле сүмелерни тургускан чурум езугаар ажилдап кылыр болгаш таныштыраар;

ажыл-херек эмгелелин, документилен болгаш материалдар шыгжаарын тургускан чурум езугаар;

тургузуг кезектеринин материал-техниктиг хандырылганын, материалдыг өнчүнүң хереглелин тодарадыр болгаш тускай техника болгаш, харылзаа дериг-херексели болгаш өске-даа өнчү-биле хандырылганын организациястар.

10. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң ажил-чорудулганының тургускан адырында бүрүн эргелерни боттандыраар сорулга-биле:

Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң чөпшээржилгези-биле тургускан ээлчеглиг саң-хөө чылында бюджет акшаландырылышкынының талазы-биле орулгаларның болгаш чарыгдалдарның сметазын Тыва Республиканың Чазаанга таныш-

тыраар;

Тыва Республиканың хамааты камгалалының планнарын ажилдап кылырынга, онза байдалдарның уржуктарын чайладыр болгаш баш удур болдурбас, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге камгалал ажилдарына киржир;

республика бюджетинин күсели-биле хандырынып турар озал-ондактан камгалаар кезектеринин болгаш сугга камгалаар кезектеринин озал-ондакка камгалал болгаш тускай техниканы, камгалал дериг-херекселдер, хүн бүрүнүң болгаш дайынчы дериг-херекселдери болгаш өске-даа материал-техниктиг дериг-херекселдер-биле хандырылганың чагылгарын тургускан чурум езугаар чагыдарының талазы-биле күрүнө чагыкчызының хүлээлгезин күүседир;

бодунуң шупту тургузуг кезектеринин саң-хөө ажил-агый болгаш өске-даа ажил-чорудулганының оперативтиг, статистиктиг болгаш бухгалтер учедун чорудар.

III. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң ажил-чорудулганының организациязы

11. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң директорун Тыва Республиканың Чазаа Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң чөпшээржилгези-биле томуйлаар.

Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң директору (моон ыңай – Директор) Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң начальнигинин оперативтиг чагыргазында турар.

Директор:

Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинге оонаган айтырылганын шийтири болгаш хемчеглерин күүселдези дээш хууда харысалганы чүктээр;

Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң болгаш тургузуг кезектеринин ажил-чорудулганын удуртур;

Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң штадының хүн чурумун Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң начальнигинин чөпшээржилгези-биле ажилдап кылыр болгаш бадылаар, ажилдакчыларны, албан-хаакчытарны ажилче хүлээп алыр болгаш халаар;

күш-ажыл сагылга-чуруму дээш харысалганы чүктээр, чагыргазында турар ажилдакчыларның хүлээлгелерин тодарадыр болгаш оларның күүселдези дээш хыналданы чорудар, мактаарының болгаш сагылга-чурум хажытканы дээш, кадрларның шилилге, эде томуйлаашкын, профессионалдыг өөредилге, эде белеткээр болгаш мергежилдин бедидер талазы-биле хемчеглерни алыр;

онза байдалдарның болгаш бойдус халавы болгаш техногенниг хевирлиг онза байдалдарның тыптыр айылы тургустунуп көлзе, тургузуг кезектеринин ажилдарын организациястар;

хамааты камгалал, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң болгаш суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраар адырда Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулгаларын сагыырын хандыраар;

Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң чөпшээржилгези-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органынче республиканың өрт камгалалының турза чогуур составының, республика бюджетинин күсели-биле хандырылган озал-ондактан камгалаар бөлүктөрүнүн талазы-биле сүмелерни болгаш саналдарны белеткээр;

бодунуң эрге-чагыргазында чарлыктарны, дужаалдарны үндүрер;

Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң начальнигинин чөпшээржилгези-биле тургузуг кезектеринин ажилдакчыларын болгаш албан-хаакчытарны Россия Федерациязының күрүнө шаңналдарынче, Россияның ОБЯ-ның ведомство шаңналдарынче, а ол ышкаш шаңнап-мактаарының өске-даа хевирлеринин талазы-биле сүмелеп кириер;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы езугаар тургузуг кезектеринин ажил-чорудулганының иштиги хүн чурумун тургузар;

аңгылаан саң-хөө акшаландырылышкынны болгаш материалдыг курлавырларны тургускан чурум езугаар үлээр;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы езугаар саң-хөө документилеринге, дугуржулгалар, чөпшээржилгелер чарарына ат салыр эргелиг;

тургузуг кезектеринин, ажилдакчыларның болгаш албан-хаакчыттарның ажил-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле билдиришкinnerни, сүмелерни болгаш хомудалдарны өөренип көрүп, хамаатыларның хүлээп алышының организаастаар болгаш чорудар;

Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң сонургалын камгалаар;

Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң оперативтиг эргелелинге

быжыглаан өнчү-хөреңгинин чөптүг ажыг-лаарын хандыраар;

күрүне чажыды болуп турар медээлерниң камгалалын болгаш тускай харылзааны шын ажыглаарын хандыраар эптиг байдалдарны тургузарын организаастаарын бодунуң ажил-чорудулганың кызыгаарына харысалганы чүктээр;

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгалары езугаар өске-даа бүрүн эргелерин боттандыраар.

12. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң директорунуң оралакчызын тургускан чурумга албан-дужаалына томуйлаар болгаш халаар.

13. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң тургускан чурум езугаар дериттинген тускай транспорт дериг-херекселдерлиг, биче хемчээлдиг судноларлыг, суг адаанга ажилдарга таарымчалыг дериг-херекселдерлиг болгаш чепсектерлиг, а ол ышкаш тускай идик-хептиг болур.

14. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели бот-балансылыг, Россия Федерациязында ажиттыг агар санныг, Тыва Республиканың Күрүне сүлдезин чураан таңмалыг болгаш боду аттыг, а ол ышкаш чогуур бланкаларлыг, таңма болгаш штампаларлыг юридиктиг албан чери болур.

Юридиктиг адреси: 667000, Кызыл

хоорай, Красноармейская, бажың дугаары 70.

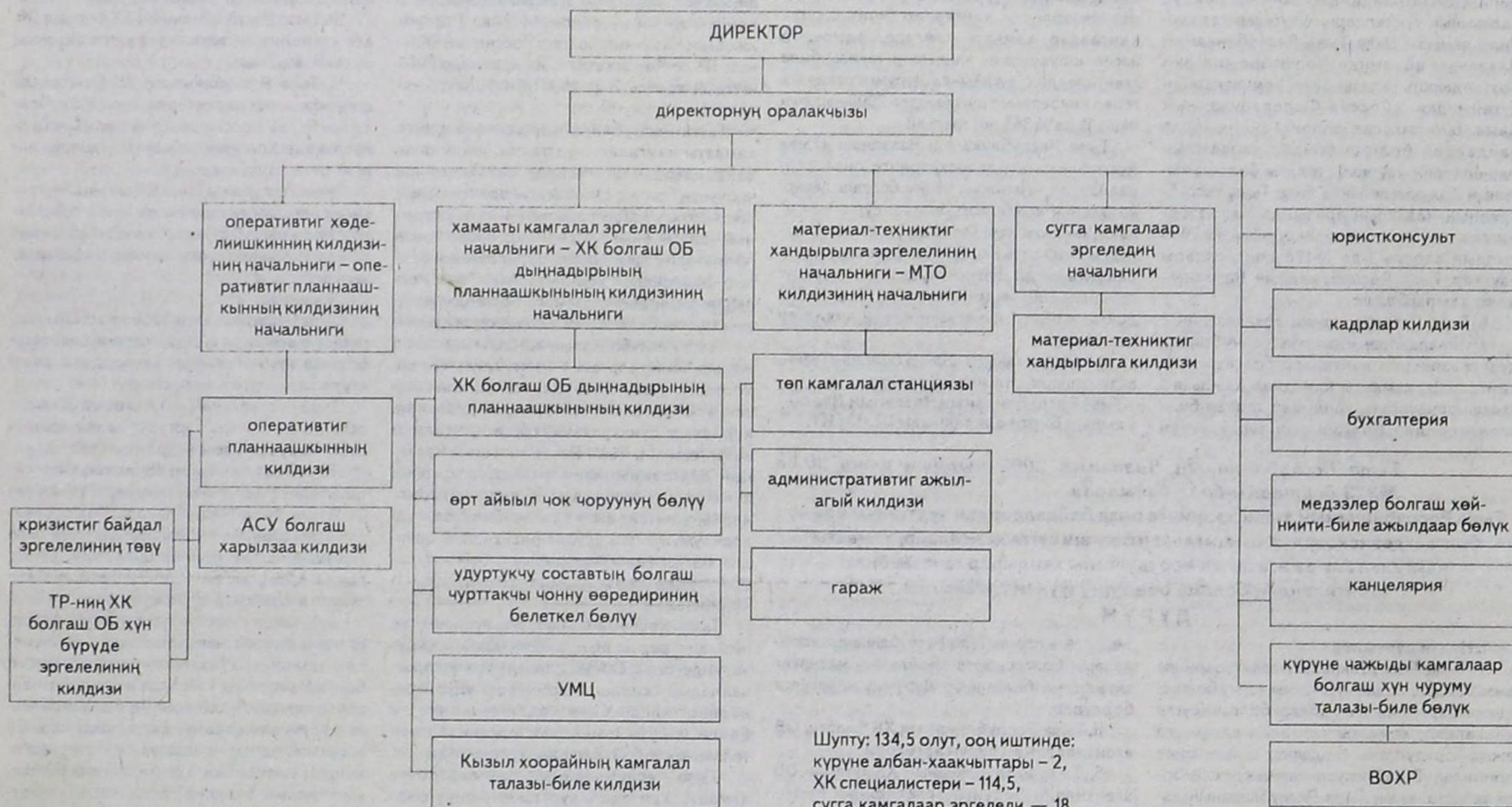
15. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң акшаландырышкыны Тыва Республиканың республика бюджетинин күсели-биле акшаландыраар.

16. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң албан-хаакчыттары болгаш ажилдакчыларына тургускан үлегер майык езугаар албан шынзылгаларын тыпсыр.

17. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинде организаастаары болгаш узуткаары Россия Федерациязының хоойлужудулгазы езугаар боттандыраар.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де №323 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалаар, хамааты камгалал адырына ажил-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелдин ТУРГУЗУУ

Шупту: 134,5 олут, оон иштинде:
күрүне албан-хаакчыттары – 2,
ХК специалистери – 114,5,
сугга камгалаар эргелели – 18.

Тыва Республиканың ажилдавайн турар хамаатыларның ыяап-ла медицина камгаладылганын боттандыраар эргезинге медицина камгаладылганының организациязының шилилге талазы-биле конкурс комиссиязының составынче өскерилгелер кириренин дугайында

2009 чылдың сентябрь 30 № 481 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 25-те «Тыва Республиканың 2010 чылдың республика бюджетинин аргазы-биле акшаландырып турар Тыва Республиканың ажилдавайн турар хамаатыларның ыяап-ла медицина камгаладылганының дузазын кадарына күрүне керээзин чарар эрге чыгыны таарыштыр тургузарының дугайында» № 302 доктаалы-биле Тыва Республиканың ажилдавайн турар хамаатыларның ыяап-ла медицина камгаладылганын боттандыраар эргезинге медицина камгаладылганының организациязының

шилилге талазы-биле конкурс комиссиязының составынче дараазында өскерилгелерни кириер:

а) Конкурс комиссиязының составынче: Ш.Х.Хопуя – Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының сайыдын; Л.С.Мурманэ – Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының бирги оралакчызын кириер;

б) Конкурс комиссиязының составындан А.Д.Ооржакты, Р.О.Сандан-оолду үндүрер.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

«Тыва Республиканың Кызыл хоорай» хоорай округунуң административтиг комиссиязын тургузар дугайында

2009 чылдың октябрь 23 №540 Кызыл хоорай

«Тыва Республикада административтиг комиссиялар дугайында» 2006 чылдың июль 19-та №1885 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузун боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Административтиг корум-чурум үрээшкinnerниң дугайында херектерни көөрү-биле «Тыва Республиканың Кызыл хоорай» хоорай округунуң административтиг

комиссиязын (моон ыңай – Административтиг комиссия) тургузар.

2. Административтиг комиссияның кирип келген тырыкы таңмазының хевирин бадылаар.

3. Административтиг комиссияның кирип келген составын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

үлээр талазы-биле конкурс комиссиязының дугайында

2009 чылдың октябрь 23 №541 Кызыл хоорай

Катап тургускан болгаш ажилдап турар узун хуусаалыг тускай сорулгалыг программаларга бюджет хөңгилерин үлээр конкурсту организаастаар болгаш эрттирер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Катап тургускан болгаш ажилдап турар узун хуусаалыг тускай сорулгалыг програм-

маларга бюджет хөреңгилерин үлээр талазы-биле конкурс комиссиязының кирип келген составын бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың 2008 чылдың июль 15-те «Культура болгаш уран чүүл адырында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының грантыларын тургузарының дугайында» № 441 доктаалына өскерилгелер кириренин дугайында

2009 чылдың сентябрь 30 № 482 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужудулгазын сайзыраңгайжыдар сорулгазы-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың 2008 чылдың июль 15-те «Культура болгаш уран чүүл адырында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының грантыларын тургузарының дугайында» № 441 доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 пунктта «он үш грантылар» деп сөстөрни «грантылар» деп сөс-биле солуур;

2) Культура болгаш уран чүүл адырында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының грантыларының дугайында Дүрүмде:

а) 3.3 пунктта: «доозулган» деп сөстү соонга «төлевилелдер» деп сөстү немээр;

«чечен чогаалдар тургузары» деп сөстөрни ап кааптар;

б) 4.9 пунктта «сорулгалыг эвес ажыг-

лал» деп сөстөрниң соонга «чечен чогаалга хамаарылгалыг, оларның деңгелинге дүүш-пес таварылгада» деп сөстөрни немээр;

3) Культура болгаш уран чүүл адырында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының грантыларының талазы-биле комиссияның составында:

а) Комиссияның составынче: Тыва Республиканың Национал музейинин эртем секретары — У.П.Олей-оолду;

Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының директору Н.К.Шалыкты кириер;

б) А.С.Комбуну, А.К.Ооржакты комиссияның составындан үндүрер;

в) комиссия кежигүнү А.С.Кагай-оолдуң Россия Федерациязының алдарлыг уран чүүл ажилдакчызы деп чаа адын айтыр.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Катап тургускан болгаш ажилдап турар узун хуусаалыг тускай сорулгалыг программаларга бюджет хөреңгилерин

КАДЫ ӨӨРЕНИИ ЧОРДУВУС

Кызыл-Эник Кыргысович Кудажы-биле башкы училищезинге кады чаңгыс партага өөренип турган мен. Кичээлди улуг сонугал-биле дыңнап олурар киж. Өөрениринге кончуг сонугалдыг. Башкы училищезин 1951 чылда кайывыс-даа чедииникин доостувус. К.К.-Э. Кудажы башкы институтун кончуг эки деп демдектерлиг дооскаш, партияның дээди школазын тергип эки доосту.

Кара кызыл ажилдап келген чылдарында дерт томнуг «Уйгу чок Улуг-Хем» деп ат-сурагылыг, төгүлүг чогаалды бижээш, чүгле Ты-

вада звес, Россияда улуг чогаалчы болуп, шылгаар үнген. Сөөлүндө «Самдар номнар» деп номун бистерге бараалгатты. Ниитизи-биле 30 ажыг номнарны, 17 шиелерни бижээш. Украинага, Моолга, Якутияга чамдык шиелерни көрүкчүлөр кончуг сонугал көргөн. Ооң шүлүктери, романнарындан үзүндүлери Моолга, Венгрияга, Болгарияга, Германияга, Италияга, Исландияга, Кыдатка парлап үндүргөн.

Чогаал ажылынга аңаа улуг үнелелди берген ТР-ниң Улустун чогаалчызы, Россияның Чогаалчылар эвилелиниң литература шаң-

налының лауреады шаңналды ты-высты. К.К.Кудажы «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп номунда кирип бижиттинген. Тыва Республиканың Ордени-биле, хөй-хөй орден-медальдар-биле шаңнаткан. Эжимниң төрүттүнгө-ле 80 харлаан хүнүн таварыштыр бо бүгүнү улуг сонугал, чоргаарал-биле сактып ор мен. Ачазы Михаил Суванович Кудажының дыка хөй чугаалап чоранын ам сактыр мен. Михаил Суванович — СССР-ниң Дээди Советиниң депутаты, Ленин ордени база Тыва Арат Республиканың орден шаңналдары-биле

шаңнаткан. Эжимге мен база-ла ачам дугайында чугаалап берип чораан мен. Ачам Кара-Сал Домбаалаң Лопсанович дээрге Чөөн-Хемчик кожунунуң Шеми чурттуг бөдүүн малчын арат. Хөй малмаганныг, кызымак, бай-шыырак киж. Тыва Арат Республиканың Чазза ачамның күш-ажылын үнелеп көргөш, Москва баар тыва төлээлерниң аразына кириген болгаш Москвага барган бир-ле дугаар малчын арат киж. болган.

К.БУДУК-ООЛ,
ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну.

ЧОГААДЫКЧЫ СОЛУН ОРУК

К.К. Кудажы. Башкыдан Улустун чогаалчызынга чедир

Кызылдың 9 дугаар гимназиясының директору, РФ-тиң алдарлыг башкызы, Улус өөредилгезиниң тергипни Валентина Өдүрековна Дөмүр-оолдун школаның өөредилгекижизидилге ажылын билдиргилг удуртуп, школачы ажы-төлдүн бүгү талазы-биле сайзыраарына эргежок чугула немелде билгилер Төвүн 2003 чылда ажытканын башкылар болгаш ада-иелер чүлдүгүнүн деткээнден бээр элээн үе эрткен.

Бажыг билгилер-биле өөреникчилерни чепсеглээрден аңгыда, янзы-бүрү бөлгүмнер, спортчу секциялар, студиялар, чечен чогаал клуву уругларның бүгү талазы-биле сайзыраарына таарымчалыг болгаш школачыларны хостуг үезин шын ажыглап, чуртталганын чараш, кадык-чаагай талаларынче углап, кижизидип турар.

Школа программаларын езу-гаар өөреникчилерниң ап турар билгилерин делгемчидер тускай курстарны улуг класстарга керээ-дугуржулга езугаар чалаттырган эртемден, чогаалчы, Тываның күрүне университетиниң башкылары эрттирип турар.

Чечен чогаалды сонугал, шүлүк бижирин шепен чоруур өөреникчилерге «Уран сөс» (Риторика) деп тускай курсту школавыска барык он чыл чыгы Тываның Улустун чогаалчызы Кызыл-Эник Кыргысович Кудажы өөредип турган. Алдарлыг чогаалчыны башкылар, өөреникчилер школага келген санында улуг сонугал-биле уткуп хүлээп ап, ооң үнелиг сүмелерин, төгүлүг сактыышкынын дыңнап, чогаалчы-биле ажык чугаа кылып, ооң өг-бүлө-биле таныжып, бажыңда тускай өрээлде чыг-дынган номчукчуларның сөңнээн онзагай утка-шынарлыг сүй белектерин, чаңгыс сөс-биле чугаа-лаарга, чогаалчының ажыл-иши болгаш чогаалдыкчы узун оруунун чамдык онзагай талаларын билип алып аас-кежиктиг болган бис.

Ол чылдарда (1993-2003 чылдар) Кызыл-Эник Кыргысович бистерге кайгамчык кижизин, бөдүүнү-биле, биче сөстүлүг, кичээлгил-биле, улуг-даа, бичи-даа кижини дыңнап, хүндүлөп билири-биле — бүгү талазы-биле тыва кижиниң мөзү-бүдүжүн сиңирген хүндүлгелдиг өгбө, төөгүнүн дириг херечиси, эгээртинмес өңчү-байлаавыс — тыва дыл болгаш улустун аас чогаалының хумагалакчызы, шыгжамыр эдилекчизи кылдыр көстүп, сеткил-сагыжывыска чырык омур кылдыр арткан.

Школавыска чогаалчы боду «Уран сөс» тускай курсту эрттири-бишаан, янзы-бүрү хоорай, республика чергелиг ужуражылгаларга күзүлдү-биле кирип, «Тос-карак» деп онзагай аттыг школавыстың солунун үндүреринге дузазын кадып, тыва дыл болгаш

тыва чогаал, «Улусчу ужуражыл» башкыларынга үнелиг сүмелерин берип турганын ам-даа сактып чугаалажы бээр бис.

Онза, солун ужуражылга — чогаалчының авазы, 90 харлыг эне, төгүлүг үелерни төлөтүп чурттап эрткен, «көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөңзү чок» кырган-ава Чаданмаа Сарыговна-биле ужуражып чугаалашканывыс. Ол ужуражылга 1994 чылда чогаалчының өг-бүлөзи Ленин кудумчузунда (ынчангы санитар музейиниң чанында) бажыңга чурттап турда болганын башкылар Светлана Чоодуевна биле Анна Кыдат-ооловна уттундурбас чырык сактыышкын деп санап чоруурлар.

Хүндүткелдиг ава шаанда ырлап чораан ойтулааш ырызы-кожамыктарын сактып ырлап бергени-биле ук башкылар бижи алган:

Оолдун, кыстың ортуну мен,
Ойтулааштың баштыңы мен.
Кыстың, оолдун ортуну мен,
Кыйтылааштың баштыңы мен.

Авазынга оглунуң камны, кичээнгеилг чымчак хамаарылгазы, сагыш човаачалы, хүндүткелдиг бисти-улуг эне-өгбеге таныштырып турда-ла, эскертинип турганын сактыр-дыр бис.

Авазынга ынакшыл чогаалчының «Дужаал №1» деп шүлүүнде күштүү-биле илереттингенин демдегеп, дараазында одуругларны онзагайлап чижек кылдыр кирип каалы:

...Хүнүм, Айым, Сагаан
дарийги, Ногаан дарийги,
Хүргелдей хүрең чечээ —
күжүр авай!

Чымыш-бачым мынча назын
дургузунда
Чырык черге чүнү черле
көрбөдүн дээр...

Ада-иезинге кызыгаар чок ынакшыл, хүндүткел, Кызыл-Эник Кыргысовичиниң чугаазындан, сактыышкынын чүлдүгүндөн, чогаалдарындан кончуг тода билдинип, ылаңгыя аныяк-өскөнгө үлөгер-чижек болуп турар.

2004 чылда чогаалчыга «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывысканы-биле школавыстың директору Валентина Өдүрековна баштаан башкылар, өөреникчилер оларның бажыңыга байыр чедир-чоранывыс уттундурбас сактыышкын бооп арткан. Чогаалчының өөнүң ишти Сарыглар Маскыр-

овна бажыңыга чеде бээривиске, бисти чылыы-биле хүлээп алгаш, шайладып, чогаалчывыстың ажылдаар өрээлин көргүзүп тайылбырны кылган. Ол үеде Кызыл-Эник Кыргысович кадыкшылы баксырап, орунга чыда эмнедип турар хирезинде, бистерге сактыышкынын чугаалап берип, янзы-бүрү кожуннарга чоруп тургаш алган сүй белектерин көргүзүп сонугаткан. Чогаал бижиринден аңгыда, аңаар, балыктаар чоранын сактып, тускай арга-биле кадырып шыгжаан олчазын көргүскени кончуг солун болган. Школавыстың аныяк талантылары хөөмей-сыгыдын, чечен-мергеннерниң оюн-көргүзүүн (удуртукчулары Б.Ч. Монгуш, С.Ч. Шулуу-Маадыр) чогаалчывыс Кызыл-Эник Кыргысовичке, ооң өөнүң ишти Сарыглар Маскыровнага бараалгаткан. Өөреникчилерниң хөгжүмүг байырып, башкыларның чыгып сөстерин чогаалчының база ооң өөнүң иштинин өөрүп хүлээп алганын, хүндүткелдиг өг-бүлө-биле чоок таныжып, ажык чугаа кылып, ужуражылганы эрттиргенивисти утпас бис.

«Уран сөс» тускай курсту школавыска эгелеп башкылаан Кызыл-Эник Кыргысович шүлүк бижиринге хандыкшылдыг өөреникчилерниң чогаалдыкчы сонугалын ужурап, үнелиг чагыг-сүмезин берип, шүлүктөрүн республика солуннарынга парладып эгелээрин йөрээген. Тускай курстун кежигүннери турган өөреникчилерниң аразындан Ариана Монгуш амгы үеде тыва телевидениениң аныяк журнализи, Шолбана Дензин, Чингис Тараачы Москва хоорайга дээди өөредилге черлеринге студентилеп-даа тургаш, солун-сеткүүлдерге шүлүктөрүн парладып турган.

«Уран сөс» тускай курстан ужуражып тургустунган школавыста «Саянның чаңгызы» литература клувунун кежигүннери өөреникчилер, ада-иелер, башкыларның чогааткан шүлүктери республика солуннарында, «Улуг-Хем» чечен чогаал сеткүүлүндө парлаттынып эгелээни өөрүнчү.

2006 чылдан эгелээш, март 3-те, Бүгү-делегейниң чогаалчылар хүнүндө, күзөңгиг аалчыларывыс — уран-чечен сөстүн дарганнакчылары — чогаалчылар болган. «Уран сөс угаанын сергедир» дээни кончуг шын. Сеткил-сагышты байырымныг байдалче кирип, уярадыптар, угаадыптар күштүг кайгамчык чогаалдарны биске сөңнеп чоруур чогаалчылар-биле ужура-

жылгалар, аяныг номчулга мөөрейлери кижизидилгениң күштүг чепсээ дизе частырыг болбас.

Школада хөй-биле чоруттунуп турар класстан дашкаар ажылдарның бир хевир — литературлуг чурт-шинчилелиниң чугула хевир болур чогаалчылар болгаш чогаал критиктери-биле ужуражылгалар. Чуковский аттыг уруглар библиотеканы-биле сырый харылзаа дээш, оон-даа өске хемчеглер тыва дыл болгаш тыва чогаал башкыларының методкатыжыышкынының кичээнгеилде болгаш өөреникчилерни ол ажилдарже хаара тудуп турар.

Улуг чогаалчывыс ам бистин аравыста чок-даа болза, ооң артырып каан кайгамчык чогаалдарын өзүп олар салгалга өөредип, оларның сагыш-сеткилинге чоок, чараш, тыныгыр болгаш чечен-мергени-биле чуратан чогаал маадырларының үлөгеринге өөреникчилерни кижизидерин уламчылап турар бис.

«...Кудажы бодунуң эртембилиин болгаш чогаалчы салым-чаянын күрүңнениң херээңге, чоңуң чүлөзүңге бараалгадып келген... ол (К.К. Кудажы) кандыг-даа чогаалды бижип шыдаар чаян-дөстүг чогаалчы...»

«Уйгу чок Улуг-Хем» дээр-ге, тыва чоңуң чечен чурмалдыг төөгүзү-дүр. Ындыг ажылды бидирген киж. чоңуң чогаалчызы болбайн канчаар, ыңдыг чогаалдың сөстерин сылдыстаткан тыва дыл күрүңе дылы болбайн канчаар».

М.Б.-Х. Кенин-Лопсан.

Кызыл-Эник Кыргысовичини номчукчулар болгаш ооң чогаалдарына ынак кижилер ону чүгле Тываның Улустун чогаалчызы, кайгамчык номнарның автору деп билер чадавас. Ынчалза-даа ол чогаалдыкчы оруун Кызылдың башкы училищезин дооскаш, буяныг башкы мергежилден эгелээн. Чогаалчывыстың сактыышкынынарындан номчуурга, Тываның эң ырак сууру Кунгуртуг школазынга ажилдап турганы — ооң долчу намдарында солун арын.

Улуг чогаалчывыс Кызыл-Эник Кыргысовичиниң төрүттүнгенинден бээр 80 чыл оюн уткуштур бистин школаның башкылары, өөреникчилери Тываның Улустун чогаалчызының адын мөңгөждип, башкы кадрлар белеткеп турар Кызылдың педагогика колледжизинге ооң адын тыпсыр дугайында саналы-высты кирип тур бис.

В.Ө.ДӨМҮР-ООЛ, С.Ч.ШУЛУУ-МААДЫР, Т.Ч.БАЙЫР-ООЛ, А.К.ООРЖАК, У.А.СТАЛ-ООЛ, Ч.А.САРЫГЛАР, Н.Ш.ОНДАР,
Кызылдың 9 дугаар гимназиясының тыва дыл, чогаал башкылары.

ХОРУГДАЛГА АЛГАН

МОСКВА. Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албаны Чингине прокуратураның чанында Истелге комитеди-биле Европа чурттарының аразына элээн каш чылдар иштинде кем-херек үлгедип турган бөлүктү туткан. Бөлүктүн үлгедииниң кол угла-ныышкыны — аныяк уругларны ажил-биле хандыраары дугайында меге аазаашкынар кылып тургаш даштыкже үндүрүп, боттарының сүлчээчилеринге садары. Чүгле бо чылдың дургузунда безин Италияже, Испанияже, Грецияже 40 ажыг уругларны садып чорутканы илерээн.

Бөлүктүн удуртукчузу Самара хоорайның чурттакчызы аныяк херээжен. Ол бөлүктү кончуг чажыт болгаш билдиргилг удуртуп турган деп истелге органнары дамчыдып турар. Телефоннарының дугаарларын, адрестерин болганчок солугу, сүлчээчилерин болгаш бөлүктүн кежигүнненин доктаамал хынаар. Чурттуң барыын регионнарында түр ажыглаар чажыт баазаларлыг.

Бир херээжен кижиниң өртөз 2 муң евро. Амгы үеде бөлүктүн 14 кежигүнненин тудуп хоругдаан болгаш оларга хамаарыштыр кижилерни садыгалааны база самыын садар чорукту органи-застааны дээш кеземче херээн оттурган.

РОБОТТАР ОЛИМПИАДАЗЫ

ПЕКИН. Кыдат Улус республика 2010 чылда Харбин хоорайга Бүгү-делегейниң роботтарының спортчу олимпиадазын эрттирерин чарлааш, роботтарның футбол ой-нап турарын телевизорга көргүскен. Холдарлыг, буттарлыг, ынчалза-даа нервизи чок бо механизмерниң спортчу оюннары кижилерниң маргылдааларына бодаарга, кижикчилерниң дери, карак чажы, күчү-күштүн чарыгдалы чок болуру, допинг хыналдазын эртип турбазы-биле онзагай.

Олимпиадага эң сайзыраңгай чурттар боттарының «командаларын» кириштирип шыдаары билдингир болбайн аан, ынчалза-даа кайы чурттар аңаа кижирин ам-даа тодараттынмаан.

Шынап-ла, роботтар аразына спортчу оюннар анаа медреселдиг кижилерни ышкаш сайзырай бээр чүве болза, делегейни шыва алы берген фантастика-киноларның боттаны бээр мында звес бе?

КОРДАКЧЫЛАР БҮРҮТКЕЛДИ ЭРТКЕН

КИЕВ. Украинада грипптиң нептерээшкени политиктерниң аразында «дайылдажышкынынга» бичи-даа шаптыктавайн турар дээрзин чурттуң президентизиниң олудунче 18 кордакчы бүрүткелди эрткен көргүскен.

Социологтарның айтып турары-биле, президент олуду дээш маргылдаа колдуунда-ла ийи кижиниң — амгы премьер-министр Юлия Тимошенко биле моон мунунда премьер-министр турган Виктор Януковичиниң аразына болур. Тимошенко «Тимошенко — Украина-дыр» дээн кыйгыры бодунга удур салдарлыг болуп турарын олар демдеглээн. А Януковичиниң «Россия-биле чоокшу-лажылга», «орус дылды ийи дугаар күрүне дылы кылыр» дээн кыйгырыларын чоңуң хөй кезин деткип турар.

Төп парлаладан белеткээн.

Юбилейиңер-биле!

Бистиң дуңмавыс Чечек Дажыевна ШӨМБҮЛ бо чылдың ноябрь 17-де 50 харлап турар. Дуңмавыс Чаа-Хөл кожуунун ПМК база «Солнышко» бичии уруглар садында ажилдап, 26 чыл иштинде чаштарга бараан болуп, кижизидикчи башкылап турар. Ол 2 оолдун эңерелдиг иези. Чонунун амыдыралында дуздалагып, хууда трактору-биле арбай-тарааны өстүрүп, сизген-ширбишти кезип берип турар.

Дуңмавыстың юбилейин таварыштыр изиг байыры чедирип, амыдыралында аас-кежикти, кадыкшылды, ажил-ижинге чедишкениннерни күзедивис.

Угбазы Зоя Дажыевна, честези, дуңмалары.

Бистиң хүндүлүг акывыс, даайывыс Радослав Монгушович САЙН ноябрь 17-ниң хүнүндө 50 харлаан юбилейиг төрүттүнгөн хүнүн демдегеп турар. Биче сеткилдиг, дузааргак акывыска юбилейи таварыштыр каң дег кадыкшылды, амыдырал-чуртталгазынга ак орукту база бодап чоруур күзөлдери бүдүп чорзун деп күзөвишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Аккыр хар чаап турда, төрүттүнгөн Анаа черле олут орбас ажил-ишчи, Авыралдыг, хүндүткелдиг акывыска Аас-кежик, узун назын, өөрүшкүнү күзедивис. Хүндүткел-биле, Сукпакта, Кызылда төрөлдери.

ЧУРТТАЛГА ОРАН-САВАЗЫНЫҢ хуужудулгазы – 3 ай арткан!

Федералдыг бүртүкел албанының Тыва Республикада эргелели чуртталга оран-савазының хуужудулгазын чорударының хуусаазы 3 ай болгаш төнөрин дыңнадып тур.

Чуртталга оран-савазының хуужудулгазы – Россия Федерациязының хамаатыларына хуу өңчү кылдыр боттарының чурттап олурары күрүнө болгаш муниципалдыг чуртталга фондузунун бажың-балгадын эки тура-биле халаска дамчыдары болур.

Кижиги бүрүзү чуртталга оран-савазын чүгле чаңгыс катап хуужудар эргелиг.

Квартираңарны хуужудуп алгаш силер ооң бүрүн эргелиг ээзи болуп, ону садар, орнаар, белекке бээр база чагыыр эргелиг болур силер.

Чуртталга оран-савазын хуужударының сөөлгү хуусаазы – 2010 чылдың февраль 28. Россия Федерациязының «Россия Федерациясында чуртталга оран-савазын хуужударының дугайында» хоойлузунун күжү 2010 чылдың март 1-ден эгелеп төнөр, ыңчангаш күрүнениң болгаш муниципалдыг фондунун чуртталга бажыңнарында чурттап турар кижилер бо хуусаага чедир оран-савазын хуужудуп албаан болза, оларның ол эргелери үстүндө айыттыг хуусаадан эгелеп төнөр.

Чуртталга оран-савазын хуу өңчү кылдыр хамаатыларга республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызы-биле азы Кызыл хоорайның мэриясы-биле (өскөтүс чер бот-башкарылга органдары-биле), бүдүрүлгелер болгаш албан черлери-биле чарган дамчыдылга дугуржулгазын езугаар бээр.

Чурттап оран оран-савазын дугуржулга езугаар хуу өңчү кылдыр күрүнөгө бүртүкедирде Федералдыг бүртүкел албанының Тыва Республикада эргелелинге бүгү херек документилерин чыып алгаш келир.

Херек документилерин даңзызын www.gosreg-tuva.ru сайттан база эргелелдин болгаш ооң кожууннарда төлээлеттинген органдарындан билип ала болур.

Айтырылгалар талазы-биле харылзажыр телефоннар: 2-26-69, 2-02-88.

КОНКУРС ЧАРЛААНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ДЫҢНАДЫГ

«Тыва Республиканың Тожу кожуун» муниципалдыг районунун Азас сумузунун администрациясы дараазында албан-дужаалче ажилдаары-биле конкурсту чарлап тур:

— Тожу кожуунунун Азас сумузунун удуртукчу специализи.

Кордакчыга дараазында негелделерни салып турар:

1) Эртем-билиинге: айыттыг адырга хамаарыштыр дээди эртем.

2) Арга-дуржулгазын: бодунун мергежил-биле 3 чылдан эвээш эвес ажилдаан болур.

3) Ажилды билиринге болгаш арга-дуржулгазынга кол негелделер: Россия Федерациязының Конституциязын, мергежилинге ажыглаттынар федералдыг хоойлуларны болгаш өске-даа хоойлудурум актыларын, Тыва Республиканың хоойлудурумненин билер, ол ышкаш компьютерге ажилдап шыдаар болур ужурулуг. Кордакчы ажил-ишчи чугаалажышкыннарны кылып, өске ведомстволар, организациялар, күрүнө органдары, муниципалдыг тургузулгалар-биле база чон-биле бүдүрүмчелиг ажилдап база харылзааны тудуп билер ужурулуг.

Конкурска киржиринге херек документилер:

1. билдириишкин;
2. бодунун холу-биле долдурганы болгаш ат салганы анкета база 3x4 хемчээлдиг херек чуруу;
3. паспорт хоолгазы;
4. профессионал мергежилдин бадыткаан документинин хоолгазы;
5. күш-ажыл дептеринин хоолгазы;
6. албан кылдыртыр пенсия камгаладылгазының шынзылгазының хоолгазы (СНИЛС);
7. хамааты кижини үндүрүг органдарында бүртүкел тургусканының дугайында шынзылганың хоолгазы (ИНН);
8. шериг хүлээлгелиг кижилериниң шериг бүртүкелдине турарының дугайында документинин хоолгазы;
9. орулгаларының, эт-хөреңгизинин болгаш эт-хөреңги талазы-биле хүлээлгелеринин дугайында дыңнадылгалар;
10. 086-у майыктын эмчи справказы.

Документилерни чарлал үнгөн соонда, 20 хонук иштинде дараазында адресче кириер: 668551, Адыр-Кежиг суур, Торлук кудумчузу, бажың № 17, суму баштаар чери, тел.: 8 (39450) 2-13-31.

КЕЗЕМЧЕ ЯЛАЗЫ ШЫҢГЫРААН

2009 чылдың февраль 13-те Федералдыг №20 хоойлу езугаар орук шимчээшкенин дүрүмненин хажытканы дээш кеземче херээңи ялазы, ылаңгыя эзирик чолаачыларга хамаарыштыр шыңгыраан. Мурнунда эзирик-даа, элээр-даа кем-херек үлгеткен чолаачылар чаңгыс аай ялага онаажып турган болза, ам эзирик чораан чолаачының харысалгазын аңгылаан, кеземче ялазы 9 чылга чедир хосталгазын казып шиңдер болу берген. Орук озал-ондаан болдурбазы-биле административтиг корум-чурум үрээшкенин хоойлузу эрткен чылдан эгелээш, эзирик чораан чолаачыларга хамаарыштыр кеземче херээн онаарын күштелдирген. Ындыг турбуже, арага ижип алгаш,

автотранспорт башкарып чоруур чолаачылар ам-даа бар.

Тес-Хемнин кожуун суду 2009 чылдың эрткен тос айларының иштинде үстүндө айыткан административтиг корум-чурумну хажытканы дээш 26 хамаатыны 1 чыл 6 ай хуусаада транспорт башкараар эргезин казан.

Транспорт башкараар эргези чок азы ук эргезин мурнунда казыптырган тургаш база катап транспортту эзирик башкарып чораан азы шагдаа ажилдакчыларының хоойлу езугаар оларның эзирин тодарадыры-биле эмчи шинчилгезин эрттиреринден ойталаан таварылгада, ук хамаатыларны 15 хонук хуусаада административтиг хоругдалга олуртуру азы кадының бай-

далы-биле хоругдалга олуруп шыдаваз кижиге хамаарыштыр 5 мун рубльге торгаары хоойлуда көрдүнгөн. Хоойлунун ук чүүлдерин хажытканы дээш 19 хамаатыны харысалгага онааган.

Эзирик чолаачы дээрге, сондаарта кем-херек үлгедикчизи болурун, бистиң бодувустун, ажил-төлүвүстүн амы-тыны, кадыынче халдап турар кижиге деп санап, кижиге бүрүзү серемчилелдиг болурунче кыйгырып тур мен. Машинаның рулюнун артында эзирик чолаачы көрүп кагзынарза, чогуур органдарга дүргөн дыңнадынар, ол болза хамааты хүлээлгелерни күүсеткениңер ол болур.

Т.БОЛАТ-ООЛ, Тес-Хемнин кожуун судунун судьязының дузалакчызы.

Чурунай Хирес-оолович ХЕРТЕК

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты, Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының дуржулгалыг специализи чораан, күш-ажылдың хоочуну Чурунай Хирес-оолович Хертек үр эвес үеде улуг аарыгга туттургаш, 2009 чылдың ноябрь 14-те мөчээш.

Чурунай Хирес-оолович Хертек 1949 чылдың сентябрь 18-те Бай-Тайга кожуунун Шуй сумузунда Кудук-Аксының Даш-Аразында күзегге төрүттүнгөн. Хей ажил-төлдүг өг-бүлениң даянгыыжы — ачазы чок болу бергенде, чажында Кызыл-Арыгның, Ак-Дуругун өскүстер школазынга 1-ден 7-ги класска чедир кижизиттирген. Аңаа спорттун янзы-бүрү хевирлеринге: хостуг хүреш, стол тенниси, волейбол, баскетбол болгаш мячилик хоккейге ойнаарын шынгаздып алган. 8-10 класстарны Шуй ортумак школазынга өөрөнгөн. Эки өөредилгелиг, сагылга-чурумну, хей-ниити ажилдарында идепкейлиг оол боорга, башкылары болгаш эш-өөрү идегели-биле школань комсомол комитетинин секретарына сонгудуп турган.

1968 чылда Шуй ортумак школын дооскаш, «Мурнакчы» колхозтун ВЛКСМ комитетинин хостаткан секретарына сонгудуп, ажилдап эгелээш.

1969-1974 чылдарда Красноярскин медицина институтунга өөренип турган. 1970 чылда студент тудуг отрядында эки ажилдааны дээш В.И. Ленинниң 100 чыл оюнга тураскааткан «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» деп медаль-биле шаңнаткан. Ук өөредилге черин өг-бүлө байдалының аайы-биле аракаар ужурга таварышкан.

1980 чылдарда Красноярскин көдээ ажил-агый институтун доозуп, ветеринар эмчи мергежилин чедип алган. Көдээ ажил-агый яамызының хуваалдазы-биле 1980-1984 чылдарда Улуг-Хем кожуунун кол ветеринар эмчизи; 1984-1985 чылдарда Бай-Тайга кожуунун кол ветеринар эмчизи болуп ажилдаан.

1985-1992 чылдарда «Бай-Тал» совхозтун директору болуп, көдээниң ажил-ишчилерин чедимчелиг удуртуп, эки көргүзүлгелерни чедип ала, үрө-түннелдиг ажилдап чораан.

1992 чылда Бай-Тайга кожуунун улус депутаттарының Сове-

диниң даргазынга болгаш Тыва Республиканың Дээди Советинин депутатынга сонгуктан. Ооң соонда 1993-1997 чылдарда Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты.

1997-1998 чылдарда Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сайыдының мал ажил-агый талазы-биле оралакчызы.

1998-2002 чылдарда Тыва Республиканың мал уксаажыдар «Тувинское» бүдүрүлгө каттыжышкынының даргазы.

2002-2005 чылдарда Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының мал ажил-агый талазы-биле башкарыкчы специализи.

2005 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, шыырак билигил, улус-чон-биле эвилең-ээлдек, эпиг-чөптүг ажилдап билер, дуржулгалыг специалист болурга, Чурунай Хирес-оолович Хертекти 2005 чылда Тыва Республиканың Аңгыяр ажил-агый агентилелин директорунун оралакчызына томуйлаан. Аңаа ол 2007 чылга чедир ажилдаан.

2008-2009 чылдарда «Красноярскин аграр университети» өөредилге төвүнүн административтиг ажил-агый талазы-биле директорунун оралакчызы болуп ажилдап чораан.

Өөнүн ишти Тамара Тараачыновна-биле 3 кысты, 2 оолду кижизидип өстүргөн, 6 ачыларының ынак кырган-ачазы.

Чурунай Хирес-оолович Хертектин ажил-ишчи, улус-чонун хүндүлөп, хүлээнген ажилына бүрүнү-биле бердинип чораан удуртукчу салым-чаяаны, аймак-төрелин улуг-бичин деп ылгавайн, деткип чораан оожум-топтук бүдүжү, хүлүм-зүрүп чораан шырайлыг чазык-чаагай овуру бистиң чүректеривиске кезээ мөңгөде чырып артар.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы, Бай-Тайга кожуун чагыргазы болгаш Төлээлекчилер хуралының удуртукчулары, өг-бүлөзи.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарады болгаш депутаттары Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты, Тыва Республиканың Дээди Советинин бирги чыбыжының депутаты, көдээ ажил-агыйның хоочуну, идепкейлиг хей-ниитичи

Чурунай Хирес-оолович ХЕРТЕКТИҢ

мөчээни-биле чоок кижилеринге болгаш төрөлдериңе кажыдылалын илередип тур.

Удурланышкак үзел-бодалдарны дыңнап, аңаа алзы бээр — езулуг мерген угаан деп чүве ол-дур.

Д.И. Менделеев. Угаанныг кижиге чаңгыс сөс-ле чөтчир.

Франклин.

• Бодалдар

Хоойлу хосталга-биле моортай биле ыт дег чурттап чоруур деп билишкенин шагдан бээр билдингир. Кандыг-даа хоойлу — хоругдал-дыр. Н. Карамзин.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyn@tuva.ru (shyn@tuva.ru).

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8305. Чагыр 132. Номерни парлагаше дузааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээш.

Херечилелдин дугаары — ЛИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалары дээш авторлар боттары харыылаар.